

HALK TIBBINİN KÖKENLERİ: TEŞHİSTEN TEDAVİYE DİN VE BÜYÜ İLİŞKİSİ

Origins of Folk Medicine: The Relationship of Religion and Magic from Diagnosis to Treatment

Dr. Melike KAPLAN*

ÖZ

Bu yazıda, halk kültürünün bir parçası olan halk tıbbının dinsel-büyüsel kökenli pratiklerinin genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Dinsel ve büyüsel uygulamaların bir bölümü, farklı yerli topluluklardan örneklerle karşılaştırmalı bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bu çalışmada, yazılı kaynaklarda çeşitli şekillerde sınıflandırılmış olan halk tıbbının din ve büyü alanına giren uygulamaları, Anadolu'dan örneklerle açıklanmıştır. Halk tıbbının kökenlerinin daha iyi anlaşılmasında, alandaki ilk araştırmaların büyük katkıları olduğunu vurgulamak gerekir. Buradan hareketle halk tıbbına köken oluşturan çeşitli uygulamalar yerli topluluklarda yapılmış etnografik araştırma örnekleriyle karşılaştırılmış; din ve büyü kapsamında değerlendirilen bu pratikler de "büyü-dinsel yaklaşım" temelinde tartışılmıştır. Makale, halk tıbbı ve modern tıp kavramlarının karşılaştırmasıyla başlayarak; teşhisten tedaviye uzanan süreçte hastalıkların nedeni olarak algılandığı ve bu nedenle halk tıbbına köken oluşturduğu iddaasıyla din ve büyü alanına giren iyileştirme pratiklerinin genel bir analizini yapmaktadır. Yerli toplumlardan günümüze uzanan ve "halk tıbbı" adı verilen sağlık uygulamaları temelde doğaüstü ile ilişkilidir. Yine kültürden kültüre farklılıklar mevcut olsa bile, geleneksel halk hekimliği alanı hastalıkların tedavisinde "büyü" ve "din" temel alanı çerçevesinde iş görmektedir.

Anahtar Kelimeler

Halk tıbbı, din ve büyü, halk kültürü, yerli topluluklar, teşhis ve tedavi.

ABSTRACT

In this paper, there is a general evaluation covering the religious and magical practices of the folk medicine which is a part of folk culture. A part from the applications considering religion and magic is discussed with a comparative view by giving examples from various native societies. In this study, the applications of religion and medicine related field of folk medicine that is classified in various forms in written sources are explained by mentioning examples from Anatolia. It is important to emphasize that the earlier research studies have important contributions in the means of understanding the origins of folk medicine. From this point, various applications which have been the basic sources for folk medicine are compared with the examples of ethnographic researches that conducted with native societies; the practices that are evaluated in the means of religion and magic are discussed in the basis of "magico-religious approach". Article starts with the comparison of folk medicine and modern medicine concepts; in the rest of the article, a general analysis of the treatment practices in the field of religion and magic is conducted by depending on the claim that in the ongoing period from diagnosis to treatment they are perceived as the reason of the illnesses and as being the source of folk medicine. The health applications that continued from the native societies to today's approaches and which are named as "folk medicine" are related with supernatural fundamentally. Although there are differences among cultures, the field of traditional folk medicine is functional in the treatment of the illnesses at the basis of "magic" and "religion".

Key Words

Folk medicine, religion and magic, folk culture, native societies, diagnosis and treatment.

Giriş: Halk Tıbbı

Geçmişten günümüze insanoğlu çaresiz olduğu zamanlarda sıklıkla doğaüstüne başvurmuş ve doğaüstü güçlerden yardım istemiştir. Doğaüstü ile insan arasındaki ilişki çeşitli iyileştirme pratiklerinin de kökenini oluşturmuştur. Bu pratikler, halk tarafından oluşturulan ve kuşaktan kuşağa aktarılan, bu nedenle de geleneksel hale gelmiş çeşitli teşhis ve tedavi yöntemlerini kapsamaktadır. Hastalık tedavilerinde doğaüstüyle kurulan ilişki çoğu zaman ilk bakışta kendini belli etmese de, nitel/kültürel araştırmalarla ortaya çıkan sonuçlar ilişkinin boyutunu ortaya sermektedir.

lan ve kuşaktan kuşağa aktarılan, bu nedenle de geleneksel hale gelmiş çeşitli teşhis ve tedavi yöntemlerini kapsamaktadır. Hastalık tedavilerinde doğaüstüyle kurulan ilişki çoğu zaman ilk bakışta kendini belli etmese de, nitel/kültürel araştırmalarla ortaya çıkan sonuçlar ilişkinin boyutunu ortaya sermektedir.

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Halkbilim Bölümü, kaplanmelike@hotmail.com

Halk tıbbı, aynı zamanda “yerel tıp” (*ethnomedicine*) veya “halk tababeti/sağaltmacılığı” (*folk medicine*) olarak da adlandırılmakta; sağlık ve hastalığa ilişkin bilgi ve uygulamaların kuşaktan kuşağa aktarılmasıyla oluşan, her aktarımıyla birlikte “yeniden üretilen” sözlü sağlık bilgisini nitelemektedir. Halk tıbbı bağlı bulunduğu kültürün bir parçasıdır; halka ait iyileştirme pratikleri, nesilden nesile aktararak oluşmuş, biriktirilmiş bilgilerin ürünüdür. Alışkanlıklar, deneyimler ve pratikler nedeniyle geleneksel bilgiye dayanır ve toplumdaki herkes az ya da çok bu bilgilere sahiptir. Bu alanda hastalık tedavisi amacıyla kullanılan ürünlerin hemen hepsi toplumsal tecrübe yoluyla edinilir.

Halk tıbbında hastalığın nedeni ve algılanışı ile modern tıptaki tedavi, algılanış ve yöntemler birbirinden farklıdır. Özsan (2001) geleneksel-modern tıp ayrımını vurgularken modern tıbbın, alanlarında uzmanlaşmış kişilerden oluşmuş bir ekip çalışması gerektirdiğini vurgulamaktadır. Modern tıptan farklı olarak halk tıbbının uzmanlaşmadan yoksun olduğu pek çok yerde belirtile de, bu alanın da kendi içinde bir uzmanlık gerektirdiğini biliyoruz. Örneğin, bu yazı kapsamında ele aldığımız ve ileride örnekleyeceğimiz dinsel-büyüsel pratiklerin içinde değerlendirebileceğimiz Anadolu’daki “ocaklık” kurumu düşünüldüğünde, halk tıbbındaki uzmanlık daha iyi anlaşılacaktır. Örneğin, “Sarılık Ocağı”, sadece sarılık tedavisinde başvuru alan bir ocaktır.

Modern tıp ile halk tıbbı arasındaki ayrıma kısaca değinecek olursak; modern tıp, sebep-sonuç ilişkisine bağlı nedensellik bağı içinde kesin/bilimsel bilgiyi gerektirirken, halk tıbbında mantıksal/bilimsel bağ yerine inançlar ve yaşantıya, tecrübeye bağlı bilgi ve uygulamalar rol oynamaktadır. Halk

tıbbı ve modern tıp karşılaştırmalarının yapıldığı çalışmalarda teşhis ve tedavi yöntemleri genel olarak din/büyü ve bilim/rasyonalizm ikileminde tartışılmıştır. Batı tıbbı ile Batı dışı toplumdaki iyileştirme pratikleri, farklı kavramlarla ifade edilmiştir: Batı tıbbı bilimsel/modern tıp iken; Batı dışı toplumlarda tıp “*ethno-medicine*” kavramıyla adlandırılan yerel/halk tıbbı ya da geleneksel tıp olarak anılmıştır.

Halk tıbbında şifa, genel olarak hastanın yalnız bedenini değil ruhunu da iyileştirmeye dayanmaktadır. Sağlığı bir bütün olarak düşünerek, “bedenin iyileşmesini öncelikle ruhun iyileşmesine bağlayan” anlayış, aynı zamanda teşhisten tedaviye uzanan sürecin bütününe yansımaktadır. Halk tıbbının kökenlerini oluşturan bu bakış açısı, “ruh-beden sağlığı” bütünlüğünde kendisini ifade etmektedir. Modern tıptaki bilimsel gelişmelere rağmen halk tıbbı alanına giren pratiklerin günümüzde varlığını korumasında önemli etkenlerden biri kökendeki bu anlayış farklılığıdır. Günümüzde modern tıp - geleneksel tıp tartışmalarının temelinde, bedeni bir “makine” gibi gören modern tıp anlayışının karşısında; daha bütüncül (holistik) bir bakış açısına sahip “geleneksel” ve yeniden üretilen biçimleriyle “tamamlayıcı” (*complementary*) ya da “alternatif” olarak ifade edilen iyileştirme yöntemlerinin yaklaşım farkı bulunmaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra “Modern Tıp” adı altında bilimsel olarak incelenmeye başlanan çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılan farklı yöntemler insanlık tarihi kadar eskidir. Tıbbın doktorlardan daha eski olduğunu belirten Don Yoder’e göre (1975:25-27) “halk tıbbı”, halk arasında görülen hastalıklara karşı uygulanan iyileştirme metodlarının tümü ile hastalıklar üzerine olan geleneksel görüşlerin bütünüdür. Yazar, halk tıbbının “doğal halk tıbbı” ve “din-

sel-büyüsel uygulamalar” olmak üzere iki çeşidi olduğunu vurgulamaktadır. Doğal halk tıbbı, doğadaki bitkilerin ve çeşitli maddelerin tedavi amaçlı kullanılmasını; dinsel-büyüsel uygulamalar da, din ve büyüünün dahil olduğu iyileştirme yöntemlerini içermektedir. Bu yazı, teşhis ve tedavi sürecinde din ve büyü temelli pratikleri kapsayan dinsel-büyüsel uygulamaları ele almaktadır.

Halk Tıbbında “Dinsel ve Büyüsel Uygulamalar”

Doğüstü alana ilişkin kutsallık atfedilen çeşitli simgeleri, kişileri, bazıları kurumlaşmış hale gelen pek çok geleneksel iyileştiriciyi ve ziyaret yerlerini kapsayan din ve büyü temelli uygulamalar, halk tıbbının önemli birer parçasıdır. Halk kültürünün içinden çıkmış olan bu geleneksel tıp uygulamaları, Halkbilim’in temel çalışma alanlarından da biridir. Bu alanda yani sağlık ve hastalık ilişkisinin kültürel olarak araştırılmasında şimdiye kadar yapılmış az sayıdaki “etnografik” çalışma, daha çok yerel bilgilerin derlenmesine dayanmaktadır.

Halk hekimliği alanına giren çeşitli sağaltma yöntemlerini şimdiye kadar pek çok araştırmacı sınıflamıştır. Bunlardan biri de Denizli/Acıpayam’da yaptığı alan çalışmaları sonucu halk hekimliği uygulamalarını derleyen Orhan Acıpayamlı’dır (1982:11-12). Yazar, halk hekimliği uygulamalarını; *ilaçlarla sağaltma, sihirsel işlemlerle sağaltma, dinsel işlemlerle sağaltma, ameliyatla sağaltma ve karışık sağaltma* olarak adlandırdığı toplam beş başlık altında sınıflandırmaktadır. İlaçlarla sağaltım hayvansal, bitkisel ve madensel kaynaklarla bunların karışımlarının kullanılmasında; ameliyatla sağaltım hastanın bazı organlarında kesintiler yaparak ya da vücudunda delikler açarak yapılan sağaltma şeklidir.

Büyüsel işlemlerle sağaltmanın temelini, büyüü oluşturan iki ayrı hare-

ket ya da bunların bir arada uygulandığı çeşitli işlemler meydana getirmektedir. Bunlar özetle taklit ve temas büyüsidür. Birincisi “benzer benzeri meydana getirir” ilkesi; ikincisiyse “birbirleriyle bağlantılı ve ilişkili şeylerin fiziksel temas ortadan kalktıktan sonra da uzaktan birbirlerini etkileyecekleri” ilkesidir (Acıpayam, 1982:12; Örnek, 1995: 141). Bu ilkelerden hareketle çeşitli büyüsel işlemler kullanılarak yapılan uygulamalarla hastalık tedavi edilmeye çalışılır. Bu görüş çerçevesinde hastalığın kaynağı Tanrı, Tanrılar, cinler, kötü ruhlar, güneş, ay, fırtına, yağmur vb. olarak algılanır. Büyüsel işlemler sınıfına giren bazı uygulamalara örnek olarak kurşun dökmek, tütsülemek, tuz patlatmak, yağ dökmek, köz söndürmek ve dalak kesmek gibi işlemler verilebilir. Bu işlemler herhangi bir kişi tarafından yapıldığı gibi, bu konuda uzman olan Ocaklılar ya da Şamanlar tarafından da yapılmaktadır. Dinsel işlemlerle sağaltmanın temelini Tanrıya, Tanrılara, ruhlara ya da totemlere yalvarmak yoluyla hastalık kaynağını yok etmek oluşturmaktadır. Bu işlemler uygulanırken büyüsel eşyalar yerine dua, dualı nesnelere ve yakarma ile din adamları, hoca ya da yatırlar (ziyaret yerleri) vardır. Bütün bu işlemlerin bir arada kullanıldığı sağaltma biçimi ise “karışık sağaltma” olarak adlandırılır: Hocanın kurşun dökmesi, ağaca dua okunması gibi. (Acıpayam, 1982: 12).

Dinsel-büyüsel işlemlerle sağaltıma kaynaklık eden büyü, genel olarak antropoloji literatüründeki sınıflandırmada “ritüel” bir kategori içinde değerlendirilir. Bilinen yollarla sağlanamayan şeyleri elde etmek, birine zarar vermek ya da zarardan korumak için bir takım gizli “güçleri” kullanarak doğayı ve doğa yasalarını zorla etkileme amacını güden işlemlerin tümüne “büyü” denir. Büyünün temelinde çeşitli dinsel dünya görüşleri

bulunmaktadır. Örneğin, animist ve animatist dinsel dünya görüşü sonucu insanlar, canlı ve cansız varlıkları ikili bir tutumla “iyi” ve “kötü” ya da “zararlı” ve “zararsız” diye ayırmaya başlamıştır. Dinamist dünya görüşü sonucu, çeşitli objelerin pozitif ve negatif bir “güç” ile yüklü olduğuna inanma, insanı zararlı ve tehlikeli olanlarından kaçınmaya yöneltmiştir. Yine aynı görüş, yararlı objelerin de sağlık, mutluluk ve başarı için kullanılabileceği fikrini doğurmuştur (Örnek, 1995:148). Çeşitli toplumların gündelik hayatlarında, farklı biçimlerde ve amaçlarla günümüzde de kullanılmaya devam eden nazar, tılsım, kurşun dökme gibi çeşitli inanç ve eylemler, kavramsal olarak “büyü” kavramının içinde “dinsel-büyüsel pratikler” olarak değerlendirilir; ancak bunlar geleneksel “büyü pratiği”nin içinde yer almazlar.

Hastalık tedavisinde kullanılan çeşitli büyüsel işlemlerin kökeninde yatan inanışa göre, kimi öğelerin ve varlıkların ötekilerden değişik bir durumda bulunmaları onların doğaüstü bir “güç” ile yüklü bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Bu güç gözle görülme bile vardır ve gizlidir. Harekete geçirilirse büyüsel bir etkiyle kendini gösterir. Belli nesnelere, hayvanlarda ve insanlarda, özellikle büyücülerde, şamanlarda, sanatçılarda, kabile şeflerinde ve ünlü avcılarda var olduğuna inanılan bu güce sahip olmak ya da onun zararından korunmak için bir takım kurallara da uymak gerekmektedir (Örnek, 1995:135). Özellikle yerli toplulukların inanç dünyalarını özetleyen bu temel görüş çerçevesinde, teşhis ve tedavi sürecinde pek çok düşünce ve uygulama oluşmuş, ilk toplumların gündelik hayatlarının şekillenmesinde bu düşünce ve inanışlar önemli rol oynamıştır. İşte bütün bu nedenlerle geçmişten günümüze pek çok kültürde hastalık teşhisi ve tedavisinde

doğaüstü güçler ve büyüün kullanımının yoğun bir etkisi olduğu gözlemlenir.

Köken Arayışı: Yerli Topluluklar

Geleneksel halk tıbbının kökenlerinin daha iyi anlaşılmasında, alandaki ilk araştırmaların büyük katkıları olduğunu vurgulamak gerekir. Sağlık ve kültür ilişkisi ile ilgili öncü çalışmaların, hastalığın sosyal yönü, sembolik alanlar ve büyü ile ilgili çeşitli inançları kapsadığı gözlenmektedir. Halk tıbbı ile ilgili etnografik metinlerin öncüsü kabul edebileceğimiz çalışma, antropolog ve doktor William Halse R. Rivers’in 1915-1916 yıllarında verdiği derslerin notlarından yola çıkarak yazdığı “Tıp, Büyü ve Din” (1924) adlı eseridir. Bu kitapta Rivers, ilkel tıptaki düşünceleri ve inançları açıklamaya çalışmaktadır. Eliot Smith’in bu kitaba yazdığı önsözde vurguladığı gibi Rivers’in kitabı, ilkel tıpta ifade bulan düşünce ve fikirleri gerçek bilgi ve kavrayış ışığında yorumlayan ilk girişimi temsil etmektedir ve bu nedenle tıp tarihi için eşsiz bir katkı sağlamaktadır (Rivers, 2004).

William Rivers 1864-1922 yılları arasındaki araştırmalarında ilkel tıptaki düşünceleri ve inançları, kültürün farklı basamaklarındaki insanların hastalığın üstesinden gelmek için başvurduğu işlemleri karşılaştırmalı olarak açıklamaya çalışmıştır. Yerli topluluklarda hastalığı üretebileceğine inanılan işlemlerin doğasına ilişkin Rivers (2004: 21) şöyle bir sınıflama yapmıştır: 1. Hastalık yapıcı bir nesnenin veya maddenin kurbanın vücuduna yöneltildiği işlemler; 2. Vücuttan herhangi bir şeyin çıkarıldığı işlemler; 3. Büyücünün bir bütün olarak etkileyebileceği inancıyla, kişinin vücudunun herhangi bir parçası üzerinde veya bu kişinin vücuduyla bağlantısı olan herhangi bir nesne üzerinde eylemde bulunduğu işlemler.

Rivers’in büyü tanımı, insanın ken-

di gücü üzerinde ya da doğasında varolduğuna inanılan güçlerin üzerinde etkili olmalarına bağlı olan uygulamalara başvurduğu bir sosyal süreçler kümesine ya da bu uygulamalarda kullanılan belirli nesne ve işlemlerin özelliklerine işaret eder. Din ise, büyüden farklıdır, çünkü din evrende insanın kendi gücünden daha büyük bir gücün varolduğu inancını içermektedir. Rivers çalışmasında tıbbın büyü ve din ile olan ilişkisinin değişik kültürlerin harmanlanmasına bağlı olabileceğini öne sürmekte; ancak daha sonra bu görüşünden uzaklaşmaktadır: “Tıp, büyü ve din, insanın yaşadığı dünyaya karşı davranışlarını, düşüncelerini belirleyen geniş bir sosyal süreçler kümesidir”. Özetle Rivers’a göre; insanın hastalığa ilişkin inançlarının üç temel nedeni bulunmaktadır. Birincisi, hastalığın doğrudan bir insanın eylemine bağlı olduğu inancı; ikincisi, doğaüstü bir varlığın ya da kişileştirilmiş bir aracının etkisi (tinsel güçler, anima ya da mana); üçüncüsü, doğal nedenler olarak adlandırılan nedenlerdir. (2004:12-16).

Pek çok yerli toplulukta büyü, hastalıkların temel nedeni olarak algılanır. Bu nedenle hastalık, pek çok örnekte insan etkisine bağlıdır. Örneğin Malenezyalı bir insanın düşünce dünyasında, insanın ağaca tırmanırken düşmesi basit bir kaza değildir. Bu olay, Malenezyalı’nın düşünce dünyasına göre ancak bir büyücünün işidir. Yani bizim kolayca kaza dediğimiz bir olay, savaşta ortaya çıkan ölüm ya da yaralanma olayları da bir büyücünün müdahalesi sonucu olmuştur. Bir insanı yılanın ya da zehirli bir hayvanın sokması, hayvanın doğal bir hareketi olarak yorumlanmaz. Hayvanın kurbanın yoluna bir büyücü tarafından yönlendirildiğine inanılır. Kurbanı ısırarak hayvanın sıradan bir yılan olmadığı, büyücünün yılan kılığında girdiği bile düşünülebilir. Hastalığın insan aracılığıyla geldiği yorumunu yapan

toplumlarda, hastalığın bu yolla ortaya çıktığına dair kökleşmiş bir inanç vardır (Rivers, 2004:18,19).

Afrika’da yaşayan Azandelerde de, hastalık tedavilerinde sıklıkla büyüün kullanımı dikkati çekmektedir. Nil nehri boyunca yaşayan ve tarımla uğraşan Azandeler doğaüstü güçlere inanan bir kültür olarak değerlendirilir. Günlük yaşamlarının her noktasında doğaüstü güçlerle ilişkileri bulunmaktadır. Antropolog Pritchard, 1926-1930 yılları arasında bu toplulukta araştırmalar yapmış ve veri toplamıştır. İlkel tıpta yoğun olarak gözlemlenen cadılık ve büyücülük ile ilgili terminolojiyi de Pritchard’ın (1937) alan araştırmalarından öğrenmekteyiz. Azandeli’ye göre bir insanın talihsizliği büyü (*mangu*) denilen ve bazı insanların vücudunda bulunan maddeye dayanır. Bunlar, insanlara zarar veren fiziksel oluşumlar olarak yorumlanır. 1937 yılında yazdığı “*Witchcraft, Oracles and Magic Among the Azande*” (Azandelerde Cadılık, Kehanet ve Büyü) kitabında Pritchard, Azande Tıbbı’ndan ve AWA (*Azande Witchcraft Association*) yani Azande Büyücüler Birliği adında bir gruptan söz etmektedir. Burada tedavi bilgileri grup üyesi dışındakilere söylenmemekte ve tıbbi bilgiler para ile satılmaktadır. İlaçlar da parayla satılmakta ve eğer yeterli ücret verilmezse ilacın, hastalık üzerindeki iyileştirici etkisini yeterince göstermeyeceği inancı bulunmaktadır. Azandelerde her hastalığın büyü ile tedavi edilebileceği ancak büyü dışında da bir ilacı olduğu düşüncesi mevcuttur. Bu ilaçlar çoğunlukla bitkilerden yapılmaktadır. Karmaşık inançlar bütünü kapsayan Azande tıbbında “büyücü doktorlar”ın dansı, ritüellerle tedavi yöntemine dayanmaktadır. (Pritchard, 1937). Pritchard’ın Azande’deki “büyücü doktorlar” tasviri bir yönüyle “şifacı Şaman”a benzemektedir. Bu geleneksel halk hekimleri tıpkı Şamanlar

gibi “iyileştirme” güçlerini düzenlenen bir ritüel sırasında dans ederken uyguladılar.

Azandelerde de hastalığın temel nedeni, “büyü” olarak algılanmakta ve tedavinin de büyü yoluyla yapılacağına inanılmaktadır. Yani hastalığın nasıl algılandığı tedavi yöntemini de belirlemektedir. Büyücülük, genetik miras yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılmakta; bu yeteneği erkek çocuk babadan, kız çocuk anneden almaktadır. Yerlilerin düşüncesine göre, herkes büyücü olabilir, ancak aynı zamanda her insan büyüye de maruz kalabilir. Büyü, yerlilerin dünyasında genel olarak insan kontrolüne ve yönetimine bağlıdır. Hastalıkların kökeninin büyü-dinsel bir bağlam içinde teşhis edilmesi, tedavinin de bu yolla yapılabileceğine ilişkin düşüncenin temelini oluşturur.

Teşhis ve Tedavide “Büyü-Dinsel Yaklaşım”

İnanç sistemleri toplumların yaşantısında her zaman çok önemli rol oynamış; kültüre ait pek çok konu din/inanç sistemi temelinde şekillenmiştir. Din dediğimiz sosyal kurum, kültürün bir alanıdır ve kültürden soyutlanamaz. Çeşitli hastalıkların tedavisinde de dinin etkisi gözlenmektedir. Halk tıbbının kökeninde büyü ve batıl inançlar olduğunu, bu nedenle tıp, büyü ve dinin arasına belirgin bir çizgi çekmenin zorluğunu vurgulayan Rivers (2004:11); halk tıbbının bu alanına dahil olan uygulamalar için “büyü-dinsel” (*magico-religious*) kavramının kullanılmasını önermektedir. Bu bağlamda denilebilir ki, modern tıp uygulayıcılarının tutumuyla “büyü-dinsel” tutum arasındaki fark, iki alanın hastalık algılamalarındaki farka dayanmakta ve bu fark, bize modern tıp ve geleneksel tıp ayrımını getirmektedir.

Rivers’in önerdiği “büyü-dinsel” kavramı, halk tıbbının kökeni hakkındaki açıklamalarda kullanım kolaylığı sağ-

lamakta, bunun da ötesinde dinin ve büyüün iç içe geçmiş kavramlar olduğunu yansıtmak için de oldukça açıklayıcı olmaktadır. Din ve büyü; halk tıbbının kökeninde bulunan ve birbirinden keskin çizgilerle ayrılması mümkün olmayan alanlardır. Her ikisi de doğaüstü alana giren ve bu alanda iş gören; tamamıyla mitolojik geleneğe dayanan; çeşitli tabu ve kurullarla çevrili alanlardır. Din, genellikle büyüü ve büyüsel işlemleri reddederken; büyü amacına ulaşmak için gerektiğinde dine, onun kutsal kitabına, peygamberlerine ve azizlerine başvurarak yardım ister (Örnek, 1995: 137,138).

Hastalık tedavilerinde kullanılan dinsel-büyüsel pratikler, kullanım amaçlarına göre teşhis ve tedavi edici olmak üzere iki temel prensipte değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra, bazı uygulamalar her ikisini de içermektedir. Örneğin kurşun dökmek, kişinin amacına göre hem teşhis hem de tedavi edici olabilmektedir. Nazara, “kötü göz”e karşı önlem ve tedavi amaçlı kullanıldığı gibi, işlem sonucunda oluşan şekillerin yorumlanmasıyla teşhise yönelik bir amacı da bulunmaktadır.

Erginer (2003: 56), “Anadolu Büyüleri” başlığı altında sınıflandırdığı uygulamalarda, nazar, tılsımlı takılar, nazarlıklar ve muskalar gibi gizil gücü olduğuna inanılan metaller ve yarı kıymetli taşlar, giysiler, her türlü fal ve kehanette bulunma ile halk hekimliği alanındaki insan, hayvan ya da bitki hastalıklarını “teşhis ve tedavi amaçlı” pratiklerin büyük bir bölümünün “büyü” alanına girdiğini vurgulamaktadır. Bu alan içinde değerlendirdiğimiz “büyü pratiği”, insanlara iyilik ya da kötülük etmek için ve çoğu kez dua, kutsal su, kutsallaştırılmış obje gibi dinsel malzemenen yararlanır. Dinsel-büyüsel pratikler alanına giren halk hekimliği uygulamalarının başlıca örnekleri büyü,

nazar, kurşun dökme ve ocaklık gibi uygulamalar olarak sıralanabilir.

Sonuç

Büyü ve din birbirinden ayrılmaz şekilde bir bütünün parçalarıdır. Rivers'ın araştırmalarını yaptığı 1900'lü yılların başlarından bugüne geleneksel halk hekimliğinin kökenlerinde fazla bir değişim olmadığı, günümüzde de halk tıbbının dinsel ve büyüsel pek çok ögeyi bünyesinde barındırdığı söylenebilir. Yerli toplumlarda hastalıkların tedavilerinde kutsal olana başvurma, kutsal alandan yardım isteme sıklıkla izlenen bir yoldur. Bu topluluklar üzerine yapılmış pek çok araştırma, sağaltma pratiklerinde doğaüstü güçlerden istenen yardımlarla ilgili çeşitli uygulamalardan oluşan yoğun örnekler içermektedir. Yerli kültürler üzerine yapılan araştırmalarda ön plana çıkan ve kültürel çeşitlilik açısından oldukça zengin Afrika ve Malenezya'da yapılmış alan araştırmaları verileri incelendiğinde, halk tıbbına ait çeşitli iyileştirme pratiklerinin kökeninde büyü'nün olduğu dikkati çeker.

Farklı hastalık algılarına bağlı olarak, her kültürün kendine özgü geliştirdiği tedavi yöntemleri bulunmaktadır. Toplular, hastalıkla ilgili çözümlerini deneyim yoluyla oluşturur ve kuşaktan kuşağa aktararak geleneksel hale getirirler. Böylece hastalığa ilişkin bu özel çözümleri yeniden üretmiş olurlar. Her toplumda hastalık algısı ve çözüm yolları farklılık gösterirken, tıbbın kökeniyle ilgili araştırmalarda büyü'nün ve doğaüstü güçlerin etkisini gösteren birçok araştırma bulunmaktadır. John Burton (1970: 279)'un Newel (1957)'den aktardığı örneklerdeki gibi, hastalığın nedeğine ilişkin algı değişiklik gösterse de "doğaüstüyle kurulan bağlantı" dikkati çekmektedir. Örneğin, Yeni Zellanda'daki "Maorisler", hastalıkların başlıca sebebinin "toplumsal bir yanlış hareketten sonra cinlerin çarpması olduğuna ve

hastalığın bir çeşit ceza olup bunun ya üfürük ya da sihirle düzeltilebileceğine" inanırlar.

Özetle denilebilir ki, yerli toplumlardan günümüze uzanan ve "halk tıbbı" adı verilen sağlık uygulamaları temelde doğaüstü ile ilişkilidir. Yine kültürden kültüre farklılıklar mevcut olsa bile, geleneksel halk hekimliği alanı hastalıkların tedavisinde "büyü" ve "din" temel alanı çerçevesinde iş görmektedir. Kökeninde büyü-dinsel algının etkisini yoğun olarak gözlemlediğimiz bu tedavi yöntemlerindeki bilgi ve pratikler zamanla değişebilir, bazıları işlevini yitirdiği zaman yok olabilir. Ancak, "halka ait" tedavi yöntemlerinin kültürün bir parçası olarak ve yeniden üretilerek varlığını sürdüreceği ve halk tıbbının gelecek nesillerde de insan toplumsallığının bir ürünü olarak varolacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Acıpayamlı, Orhan. "Acıpayamlı'da Halk Hekimliği", *Antropoloji Dergisi*. sayı:11, Ankara: Üniversitesi Basımevi, 1982.
- Burton, John, "Sağlık Eğitimi ve Topluların Kültürü" (çev. B. Bengisu), *Halk Sağlığı Bilimi ve Uygulaması*. Cilt: 1, sayı no: 45. Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Hıfzısıhha Okulu Yayınları, (1970): 276-285.
- E. E. Evans-Pritchard, *Witchcraft, Oracles and Magic Among the Azande*. Oxford: Clarendon Press. 1937 (1963).
- Erginer, Gürbüz. "Anadolu'da Batıl İnanmalar ve Büyü", *Elementerleş-Anadolu'da Büyü ve İnanışlar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (2003): 50-61.
- Örnek, Sedat Veyis, *100 Soruda İlkellerde Din Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1995.
- Özsan, Gül, "Geleneksel ve Modern Tıp Üzerine". *Toplumbilim*, Sayı: 13. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Rivers, William H. R. *Tıp, Büyü ve Din* (Çev. İ. Enis Köksaldı), İstanbul: Epsilon Yayınevi. 2004 (1924).
- Yoder, Don. "Halk Tıbbı", *Folklor Dođru*, (Çev. Sibel Yoğurtçuoğlu, Ayfer Gülüm), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Folklor Kulübü, (43) (1975): 23-31.